

DENNIS MEYHOFF BRINK

CENSUR OG SATIRE

**ET CENSURERET UDVALG
TIL HISTORIE**

**STORM – MUSEET FOR
HUMOR OG SATIRE**

FORORD

Museet **STORM** giver indblik i humorens og satirens betydning – historisk og i dag.

STORM præsenterer værker, genstande, personer og kunstnerisk praksis fra scene- tegne- og skrivekunsten og inviterer til diskussion af humorens og satirens betydning for samfundet og for den enkelte.

I undervisningen mødes vi om humoren og satiren som et dannelsesfelt, hvor man erfarer at det svære og det sjove kan være forbundet – det giver mulighed for læring gennem både grin og grænsesætning.

Nærværende undervisningsmateriale udgives i forbindelse med særudstillingen *Den censurerede udstilling om censur*. Udstilling og materiale er udviklet i samarbejde mellem Frederiksbergmuseerne og Dennis Meyhoff Brink, der forsker i den vestlige verdens satiriske kunst og historie ved Københavns Universitet.

På www.frederiksbergmuserne.dk findes information om aktuelle undervisningstilbud, udstillinger og events.

CENSUR OG SATIRE – EN INTRODUKTION

I 2010 lavede komikeren Omar Marzouk en tv-serie på 12 afsnit kaldet *Cellen*. Det var en satirisk komedie, der gjorde grin med en gruppe forvirrede og uduelige islamistiske terrorister, hvis håbløse terrorplaner hele tiden gik i vasken. Ifølge planen skulle *Cellen* vises på Kanal 5, men i sidste øjeblik nægtede filmselskabet SBS, som havde rettighederne til serien, at vise den. SBS begrundede deres beslutning med, at serien kunne genere nogle af deres annoncører, og at der var en terrortrussel imod Danmark. Det gjorde Omar Marzouk rasende, og uden filmselskabets tilladelse gjorde han i 2012 selv tv-serien tilgængelig på YouTube (illustration 1).

Filmselskabets censurering af *Cellen* og Omar Marzouks protest imod den er et sigende eksempel på den kamp, som satirikere har udkæmpet med censorer i århundreder. For frem til midten af 1800-tallet var der – på nær nogle få, kortvarige undtagelser – streng censur i hele Europa. Tusindvis af satiriske værker blev beskåret, brændt og fordømt af kirker eller stater, der anklagede dem for at fornærme majestæten, krænke troen, skade moralen, underminere den sociale orden og meget mere.

■
Illustration 1.
Scene fra den satiriske
tv-serie *Cellen*, 2010.

I 1800-tallet skete der imidlertid noget nyt. For mens censuren havde været accepteret i århundreder, blev den nu i stigende grad opfattet som uacceptabel. Allerede i 1789 havde den franske **menneskerettigheds-erklæring** betonet, at alle havde ret til at ytre sig frit. Og i de mange aviser og satireblade, der så dagens lys i 1800-tallet, blev censuren

gang på gang udstillet som undertrykkende og formynderisk. Resultatet var, at censuren svækkedes i hele Europa. Mange steder blev den officielt afskaffet med den bølge af **revolutioner**, der skyllede ind over Europa i 1848 og blandt andet ramte Frankrig, Italien, Tyskland, Østrig og Ungarn. I Danmark blev den afskaffet med grundloven i 1849.

Censur i dag

I dag er det primært **ikkestatslige aktører**, der forsøger at begrænse satiren i Danmark. Det kan f.eks. være terrorister, som truer eller dræber satirikere, der tegner profeten Muhammed. Det kan også være techgiganter som Instagram og Facebook, der blokerer satirikere, der overtræder deres regler. Eller politiske aktivister, der opfordrer teatre eller tv-stationer til at fjerne satiriske skuespil eller tv-programmer, de finder uacceptable. Selv om vi officielt ikke har censur i Danmark i dag, og selv om lovene begrænser **ytringsfriheden** langt mindre end tidligere, så er der stadig mange censurerende aktører på spil.

I nogle tilfælde er det dog også *staterne*, der sætter nye grænser for den satiriske kunst. Det er f.eks. tilfældet i Danmark, hvor regeringen i 2023 fremsatte et nyt lovforslag, der forbyder "utilbørlig behandling af skrifter med væsentlig religiøs betydning". Dette lovforslag vil kunne sætte nye grænser for kunstnere, der udøver satirisk religionskritik i deres værker.

Censurens virkning

Modstandere af censuren hævder gerne, at den fører til færre udfordringer af de herskende normer og kvæler den kreative nytænkning. Det siges ofte, at tilstedeværelsen af magtfulde censurerende aktører gør kunstnerne mere forsigtige. Hvis man risikerer at miste sit arbejde eller sit liv, holder man hellere igen. Derfor gør forskellige former for censur efter sigende kunsten mindre vovet og eksperimenterende – og mere forudsigelig og kedelig. Men ser man nærmere efter, er billedet mere tvetydigt end som så.

Afskaffelse af censur

I 1848 afskaffede mange lande censur i snæver forstand, også kaldet **forcensur**. Det ville sige, at der ikke længere var nogen statslig myndighed, der skulle gennemse bøger, blade og andre ytringer, inden de kunne trykkes.

Ordforklaring

At noget er "utilbørligt" betyder, at det er upassende, anstødeligt og i modstrid med god tone og moral.

Ganske vist er der mange eksempler på, at censur har været – og fortsat er – en spændetrøje for satirikerne. Der er f.eks. mange satirikere, der har udtalt, at de ikke tør gøre grin med profeten Muhammed, da det kan være farligt. Mange er bange for at ende som medarbejderne på det franske satireblad Charlie Hebdo, der i 2015 blev dræbt af terrorister, fordi de havde tegnet Muhammed. På den anden side er der dog også mange satirikere, der har ladet sig *inspirere* af forbuddet imod at lave satire over den muslimske profet. For når noget bliver forbudt, bliver det også spændende at se, om man kan finde en måde at omgå forbuddet på.

Det har mange satirikere forsøgt. Eksempelvis lavede den danske satireduo Wulffmorgenthaler i 2015 en tegning, hvor man kan se ”Henriette fra Østerbro” uddele T-shirts til fire højtstående religiøse autoriteter (illustration 2). Buddha bliver nævnt ved navn, Jesus er genkendelig på sin tornekrans, Ganesha på sit elefanthoved. Den fjerde person i gruppen er en turbanklædt herre, hvis navn ikke nævnes, og hvis ansigt er skjult bag den T-shirt, han er ved at trække over hovedet. Alligevel er det næsten umuligt *ikke* at forestille sig, at det er profeten Muhammed. Tegningen viser ham ikke, men inviterer til, at man ser ham for sit indre blik.

Billedtraditioner

I udsmykningen af moskeer er der ikke tradition for at afbilde profeten Muhammed eller andre motiver fra Koranen. I stedet har man udviklet en rig ornamentiktradition. Der er ikke forbud imod at afbilde profeten Muhammed i Koranen, og der findes muslimske billedtraditioner, der skildrer ham f.eks. gennem maleri. Mange muslimer er frem for alt imod satiriske afbildninger af deres profet. For satire inviterer ikke til, at man respekterer de afbildede personer.

Illustration 2. Satiretegning af Wulffmorgenthaler.

Wulffmorgenthaler er langt fra de første, der lader sig inspirere – og ikke kun intimidere – af censurerende aktørers trusler og forbud. Siden begyndelsen af 1800-tallet har europæiske satirikere udviklet et rigt billedsprog som *reaktion* på presset fra censurerende aktører, statslige såvel som ikkestatslige. De har gjort censuren til et centralt tema i deres satire. De har opfundet symboler, der udstiller og latterliggør censuren. Og de har fundet på et hav af sindrige måder at omgå censuren på. Derfor har censuren ikke kun haft en hæmmende indvirkning på satiren. Den har også bidraget til at udvikle den satiriske kunst, ofte i en mere indirekte og underspillet retning. Der er nemlig masser af satiriske værker, der *kun* er blevet til, fordi der har eksisteret – og fortsat eksisterer – censurerende aktører, der forsøger at begrænse satiren. Og mange af disse værker har udviklet et innovativt billedsprog under presset fra de magtfulde censurerende aktører. På *STORM – museet for humor og satire* udstilles i 2023 og 2024 netop den slags værker.

OPGAVER

1. "Je suis Charlie" betyder "Jeg er Charlie" og blev et udpræget motto efter angrebet på satirebladet Charlie Hebdo i 2015. Hvordan kan man forstå det udsagn?
2. Hvordan vil du fortolke Wulffmorgenthalers tegning?
3. I 2023 foreslog regeringen et forbud mod "utilbørlig" behandling af hellige skrifter. Undersøg, hvilke konsekvenser lovforslaget har haft.

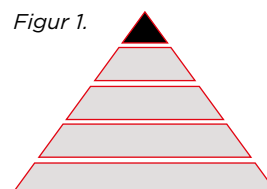
HVAD ER CENSUR?

Der findes ikke nogen enkel definition af censur. Begrebet censur anvendes i flere forskellige betydninger, hvilket blandt andet hænger sammen med, at forskellige aktører censurerer på forskellige måder. Man kan tale om censur i mere eller mindre 'snæver' eller 'bred' forstand. Pyramiderne nedenfor giver et overblik (figur 1-5). Øverst i pyramiden har vi den snævrreste opfattelse af censur, og derefter bevæger vi os ned til stadig bredere opfattelser af censur.

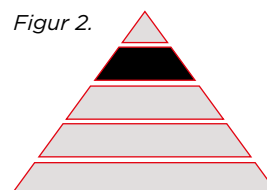
Censur-pyramiden

1. **FORCENSUR:** I den snævrreste forstand består censur i, at en statslig myndighed gennemser bøger, aviser, film og andre ytringer, *inden* de bliver offentliggjort, med henblik på at slette uønskede dele eller forbyde dem helt. Denne form for statslig censur før publikation kaldes også for **forcensur** og var almindelig i hele Europa indtil omkring midten af 1800-tallet, hvor den gradvist blev afskaffet i flere og flere lande. I Danmark blev forcensuren afskaffet med grundloven i 1849, hvor § 77 lyder: "Enhver er berettiget til på tryk, i skrift og tale at offentliggøre sine tanker, dog under ansvar for domstolene. Censur og andre forebyggende forholdsregler kan ingensinde på ny indføres."
2. **EFTERCENSUR:** I en lidt bredere forstand kan man også tale om censur, når stater retsforfølger ytringer, *efter* at de er blevet offentliggjort, i en sådan grad at ytringsfriheden reelt er stærkt begrænset. Ophævelsen af forcensuren betød nemlig ikke, at man kunne ytre hvad som helst. I den danske grundlov står der f.eks., at man ytrer sig "under ansvar for domstolene", og da der fortsat var love imod f.eks. majestætsfornærmelse, blasfemi og obscenitet, kunne staterne bruge disse love til at fængsle folk for deres ytringer og konfiskere deres publikationer. I praksis kunne den slags retsforfølgelser *efter* publikation være lige så hæmmende for ytringsfriheden som forcensuren, og derfor bliver fænomenet kaldt for **eftercensur**.

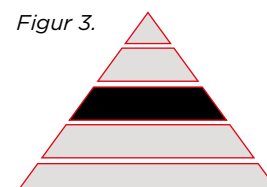
Figur 1.

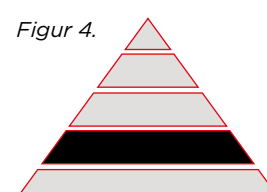
Figur 2.

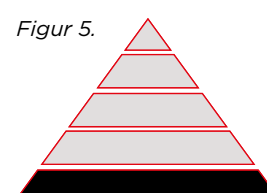
3. STATSEJEDE MEDIER: I en endnu bredere forstand kan man også tale om censur, når stater *ejer* medierne, sådan som det har været og stadig er tilfældet i en række ikkedemokratiske lande. Eksempelvis er der officielt ingen censur i Rusland, men da staten ejer tv-stationer, radioer, aviser, forlag, museer m.m., er de fleste ytringer reelt underlagt statens kontrol. I demokratiske lande, hvor staten ikke ejer medierne, kan et lignende problem opstå, hvis ejerskabet af medierne samles på få hænder. For at undgå det har mange demokratier foranstaltninger, der modvirker **monopoldannelse**. I Danmark har vi f.eks. mediestøtten og konkurrenceloven, som begge modvirker monopoldannelse.

4. IKKESTATSLIGE CENSURFORMER: I en endnu bredere forstand kan man også tale om censur, når aktører *uden* statslig bemyndigelse har held med at presse folk til at ændre eller tilbageholde ytringer. Det sker f.eks., når terrorister skræmmer satirikere ved at dræbe dem, der har tegnet Muhammed, eller når techgiganter som Facebook og Instagram forbyder visse former for nøgenhed. Det kan også ske, når Kina kræver, at udenlandske filmskabere ændrer deres film, hvis de vil have adgang til det kinesiske marked; eller når aktivister skaber jobusikkerhed ved at opfordre til at afskedige folk, hvis ytringer de ikke bryder sig om. Alle disse aktører kan presse folk til at udøve **selvcensur** ved at udelade eller ændre ytringer, de ellers ville have fremsat.

5. STRUKTUREL CENSUR: I den allerbredeste forstand kan man tale om censur som et *uundgåeligt* fænomen. For i enhver sammenhæng er der visse normer, man skal overholde, hvis man vil høres og tages alvorligt. Hvis man f.eks. gerne vil have en tekst anerkendt som en seriøs skoleopgave, er man nødt til at anvende passende faglige begreber – og det indebærer, at der er måder, man *ikke* kan skrive på. Derfor taler nogle nye censur-teoretikere om censur som et **strukturelt** fænomen, der gennemsyrrer *alle* ytringer, i modsætning til de fire ovenstående former for **regulativ** censur, som kun udøves på *nogle* ytringer.

De bredere opfattelser af censur – og især den allerbredeste – er blevet kritiseret for at være *for* bred. For hvis alt er underlagt 'censur', så kan man ikke længere bruge censur-begrebet til at betegne nogle særlige tilfælde, påpeger kritikerne. Omvendt er de snævrere – og især den allersnævrere – opfattelse af censur også blevet kritiseret for at være

for smal. For hvis man *kun* må bruge censur-begrebet om den statslige forcensur, så kan man ikke bruge sproget til at påpege, at andre former for pres reelt også kan være censurerende. Det er derfor vigtigt at vide og præcisere, hvilken form for censur man taler om i et givent tilfælde, hvilket censur-pyramiden kan hjælpe med.

Det er også vigtigt at vide, at *ingen* af de **regulative former** for censur nogensinde har været 100 procent effektive. Der har altid været nogle, der har sneget sig uden om censuren, f.eks. ved at udgive deres værker anonymt eller ved at bruge symboler, som censorerne ikke forstod eller ikke kunne forbyde. Strengt taget er alle regulative former for censur derfor kun *forsøg* på at censurere. *Alle censurerende aktører* forsøger at få andre til at ændre eller udelade visse ytringer. Det har stater til fælles med ikkestatslige aktører, som kan spænde fra fredelige aktivister til voldelige terrorister.

Det er også vigtigt at betone, at hvis man blot *kritiserer* satire – og hverken dræber satirikere eller forsøger at få folk fyret – så er der *ikke* tale om censur. Det er heller ikke *alle* reguleringer af ens egne ytringer, man meningsfuldt kan kalde **selvcensur**. Der er ganske vist mange gråzoner, men som tommelfingerregel kan man sige, at hvis man undlader at ytre noget, fordi man selv finder det forkert at ytre det, så er det ikke selvcensur. Det er det derimod, hvis man undlader at ytre noget, man finder rigtigt at ytre, på grund af frygt for konsekvenserne.

Endelig er det vigtigt at holde sig for øje, at der stadig er mange **lovmæssige begrænsninger** af ytringsfriheden i dag. Selv i de mest liberale demokratier er det f.eks. stadig forbudt at opfordre til vold eller at sprede falske rygter om navngivne personer. I mange lande er der også love, der forbyder trusler, forherligelse af terror, blasfemi, overskridelse af andres ophavsrettigheder, diskrimination på grund af hudfarve, tro, handicap, seksuel orientering m.m. Nogle mener, at også den slags begrænsninger er en form for censur, men i almindelig sprogbrug omtales de ikke som censur.

OPGAVER

1. Diskutér, hvilke grænser I synes, staten bør sætte for ytringsfriheden.
2. Diskutér, hvor grænsen går mellem at censurere sig selv og vise hensyn over for andre.

HVAD ER SATIRE?

Ligesom det er tilfældet med censur, er der heller ikke nogen enkel definition af satire. Der har til alle tider hersket uenighed om, hvad satire er. Ikke desto mindre findes der nogle grundtræk, som kendetegner *a/* satire.

Grundtræk ved *a/* satire

- 1. KRITISK:** For det første *kritiserer* satire altid nogen eller noget. Det gør komik ikke altid. En klovn kan sagtens være sjov uden at kritisere nogen eller noget. Det gør satire derimod. Derfor siger man ofte, at satiren bruger latteren som et våben til at angribe nogen eller noget. Det kan f.eks. være en politisk eller religiøs leder, der misbruger sin magt eller optræder hyklerisk. Det kan også være noget mere abstrakt som f.eks. en politisk ideologi, et religiøst dogme, en æstetisk smag eller en kulturel tradition, som satirikere kan fremstille som undertrykkende, tåbelig, gammeldags, latterlig eller andet.
- 2. VIRKELIGHEDSNÆR:** For det andet kritiserer satiren altid nogen eller noget, som findes i den *virkelige* verden. Det kan f.eks. være den aktuelle statsminister eller en fremherskende religion. I de fleste fiktionsværker er det anderledes. For eksempel er soldaten i H.C. Andersens *Fyrtøjet* ikke en person, vi kan genkende og sætte navn på. I satiren er det derimod næsten altid nogle bestemte personer eller idéer, det står for skud. Derfor er satire ualmindelig tæt knyttet til sin kontekst. Selv når en satire kritiserer noget abstrakt, som f.eks. en ideologi eller religion, er publikum sjældent i tvivl om, hvilken virkelig ideologi eller religion der er tale om.
- 3. KUNSTNERISK:** For det tredje er satire altid også en *kunstnerisk* udtryksform. Hvis et udtryk skal være satirisk og ikke bare kritisk, skal der være noget kreativt og legende over det. Det er f.eks. ikke nok blot at sige, at en politiker er hyklerisk – hykleriet skal vises på en ny og overraskende måde med anvendelse af æstetiske virkemidler som f.eks. at overdrive hans ugerninger eller degradere ham til et lavere niveau (jf. illustration 3). Satire er nemlig altid en blanding af fakta og fiktion. Satire forsøger ikke at gengive virkeligheden realistisk, men at få folk til at indse, at noget er hyklerisk, uretfærdigt, tåbeligt eller lignende.

LES POIRES,

Faites à la cour d'assises de Paris par le directeur de la CARICATURE.

Vendues pour payer les 6,000 fr. d'amende du journal le *Charivari*.

(CHEZ AUBERT, GALERIE VERC-DODAT.)

Si, pour reconnaître le monarque dans une caricature, vous n'attendez pas qu'il soit désigné autrement que par la ressemblance, vous tomberez dans l'absurde. Voyez ces croquis informes, auxquels j'aurais peut-être dû borner ma défense :

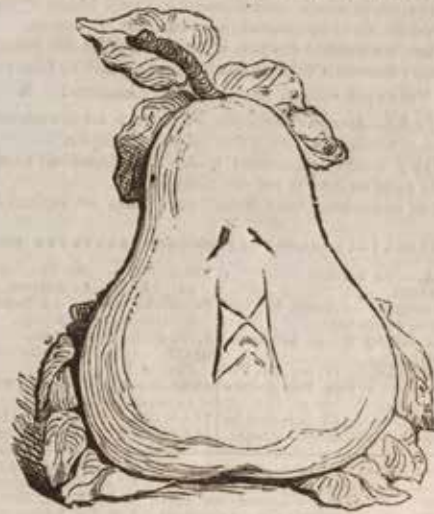
Ce croquis ressemble à Louis-Philippe, vous condamneriez donc ?

Alors il faudra condamner celui-ci, qui ressemble au premier.

Puis condamner cet autre, qui ressemble au second.

Et enfin, si vous êtes conséquens, vous ne sauriez absoudre cette poire, qui ressemble aux croquis précédens.

Ainsi, pour une poire, pour une brioche, et pour toutes les têtes grotesques dans lesquelles le hasard ou la malice aura placé cette triste ressemblance, vous pourrez infliger à l'auteur cinq ans de prison et cinq mille francs d'amende!!
Avouez, Messieurs, que c'est là une singulière liberté de la presse!!

UNION DE BOURGOGNE ETABLISSEMENT DE BOURGOGNE

Illustration 3. Den franske konge Ludvig Filip blev i 1831 degraderet til en pære af satirikeren Charles Phillipon.

Ud over disse grundtræk ved al satire er der også en række kendetegn, der forekommer i de fleste satiriske værker, men ikke i alle.

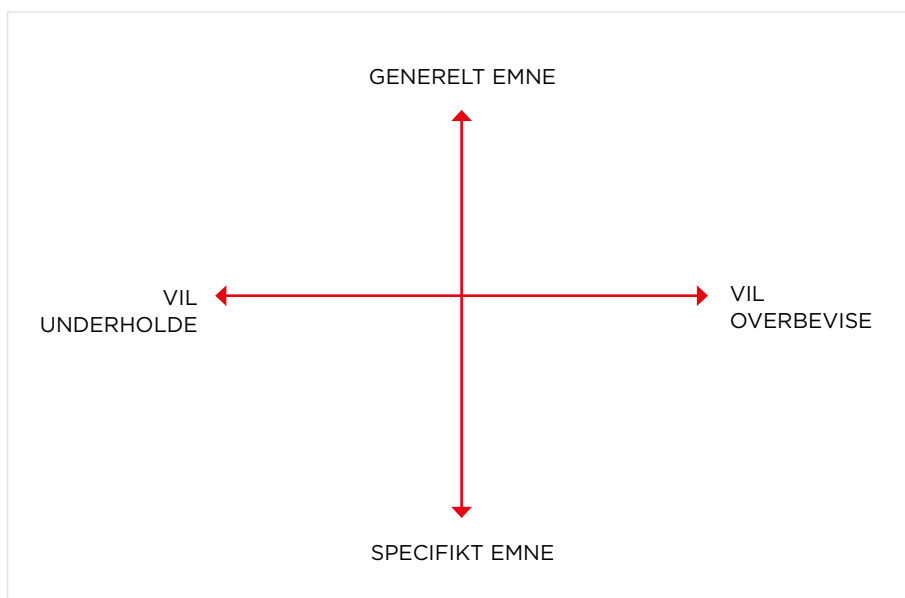
Hyppige kendetegn ved satire

- 1. LATTERVÆKKENDE:** For det første forsøger mange – men ikke alle – satiriske værker at vække *latter*. Satire fremstiller nogen eller noget som latterlig. Imidlertid findes der også en del satiriske værker, der på ingen måde forsøger at få os til at grine, men som snarere vil have os til at se det grusomme, groteske, kyniske eller tragiske i noget. Der er f.eks. mange satiretegninger, der tematiserer det seksuelle misbrug af drenge, der er foregået i den katolske kirke i årtier. De forsøger ikke at fremkalde latter, men snarere at fremkalde indignation eller give os en klump i halsen.
- 2. MORALSK:** For det andet angår mange – men ikke alle – satiriske værker *moralske* spørgsmål. Satire anklager tit indflydelsesrige personer for at være magtbegærlige, hykleriske, bedrageriske, fanatiske, kyniske, grådige, grusomme eller lignende. Der er dog også en del satiriske værker, der ikke angår moralske spørgsmål. Eksempelvis kan satire også gøre grin med verdensfjerne akademikere, uduelige kunstnere eller folk med andre utilstrækkeligheder, som ikke er moralske.
- 3. SPARKER OPAD:** For det tredje kritiserer mange – men ikke alle – satiriske værker nogen eller noget, der har forholdsvis *meget* magt (f.eks. statsministeren eller en religion). Men der er også en del satire, der angriber personer eller institutioner, der har forholdsvis lidt magt, men som stadig – ifølge satirikerens – misbruger den magt, de trods alt har i en given situation (f.eks. en terrorist eller en pædofil). I det første tilfælde siger man, at satiren 'sparker opad', i det andet at den 'sparker nedad'.
- 4. AKTUEL:** For det fjerde angår mange – men ikke alle – satiriske værker *aktuelle* problemer. Nyhedssatire i aviser, radio og tv handler ofte om emner, som bliver debatteret i offentligheden, når satiren udkommer. Derimod handler satire i litteratur og film ofte om mere overordnede tendenser i tiden som f.eks. integration eller selvrensning. Nogle få satirer handler sågar om helt tidløse emner såsom menneskets generelle tåbelighed.

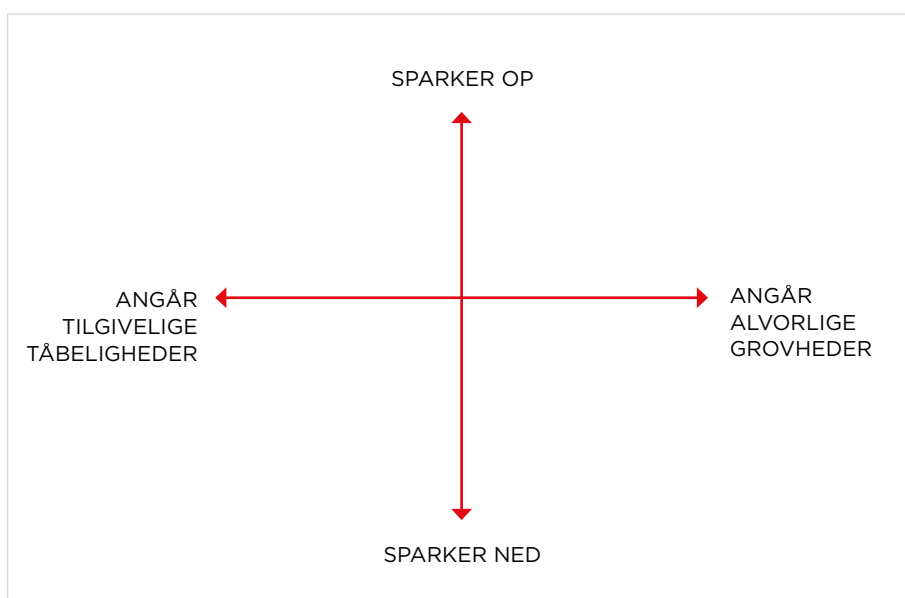
Det satiriske spektrum

Satire kan forekomme i alle medier og i mange forskellige varianter. Nogle vil overbevise publikum om noget bestemt; andre vil frem for alt underholde. Nogle behandler et emne i generelle termer; andre angår noget meget specifikt. Nogle sparker opad på magtfulde autoriteter; andre sparker nedad på magtsvage minoriteter. Nogle får os til at le; andre vil snarere gøre os forargede. Nogle har et klart budskab; andre er meget flertydige. Nogle er dagsaktuelle; andre er mere tidløse.

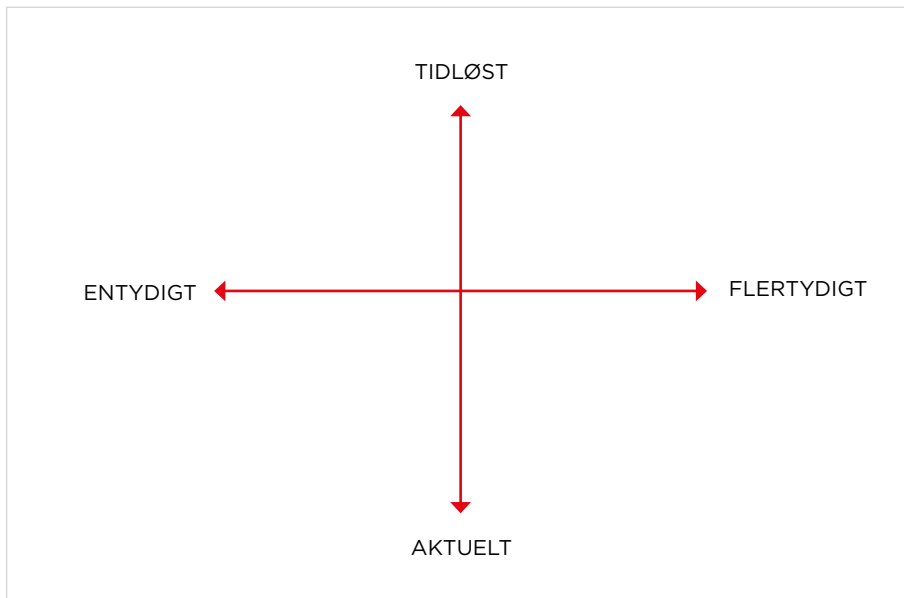
Det er derfor vigtigt at undersøge, hvad der kendetegner den satire, man forsøger at forstå. De tre følgende figurer kan bruges til at sammenligne forskellige satiriske værker (figur 6-8).

Figur 6

Figur 7

Figur 8

OPGAVER

1. Brug værkerne nedenfor (illustration 4 og 5) eller læs eventuelt en komedie af Ludvig Holberg eller et eventyr som "Kejserens nye klæder" af H.C. Andersen. Diskutér, om disse værker er satiriske eller ej.
2. Brug værkerne nedenfor eller vælg nogle, I kender, og indplacér dem i de tre modeller ovenfor. Hvor befinder værkerne sig i de forskellige satiriske spektre?

VÆRKER

1. Den dokumentariske bog *Hippie* om den danske hippie-bevægelse i 1970, skrevet af Peter Øvig Knudsen, blev i 2012 fjernet fra Apples iBookstore og App Store, fordi den indeholdt gamle fotografier af hel- eller halvnøgne hippier. Siden censurerede også Facebook billederne. Som en reaktion herpå censurerede Øvig sammen med grafikerens Jens Lauritsen *se/v* billederne ved at sætte æbler, som minder om Apples logo, over de bryster og kønsdele, som Apple ikke ville vise (illustration 4).

■
*Illustration 4. Hippieæbler, 2012. Foto: Gregers Nielsen. Grafik: Jens Lauritsen.
Idé: Peter Øvig Knudsen, Jens Lauritsen og Christian Muff.*

2. I 2019 besluttede den amerikanske avis *The New York Times* at droppe satiretegninger, efter at en tegning var blevet anklaget for antisemitisme. Mange satirikere begræd denne redaktionelle beslutning, som er del af en større tendens til at afskedige satiretegnere, der er ansat ved aviser. Den hollandske satiretegner Joep Bertrams kommenterede beslutningen med en todelt tegning (illustration 5). Øverst ses en knækket blyant med påskriften "CARTOONIST", nederst ses et viskelæder med påskriften "The New York Times". Det ene er en diktatorisk tilgang, mens det andet er et udtryk for en praksis med redaktionel eftercensur. Hvad er forskellen?

■
Illustration 5. Joep Bertrams: Find forskellene, 2019.

CENSUR OG SATIRE

HISTORIE

HISTORIE

Kilder om satire og censur

Satiriske værker er i sig selv historiske kilder. De giver bl.a. indblik i, hvad der har været diskuteret, og hvilke synspunkter der har været fremført. Satiriske kilder kan være alt lige fra tegninger og grafiske tryk (træsnit, litografier m.m.) til romaner, skuespil, film, radio- og tv-programmer, memes m.m. Satire er en udtryksform, der kan forekomme i alle mulige **genrer** og **medier**, og der er derfor ingen grænser for, hvor den kan optræde.

En del satiriske værker kan betragtes som reaktioner på censuren. Det kan f.eks. være, at de gør censuren til genstand for satiren, eller at de beskriver konsekvenserne af censuren. Det kan også være, at satiren er udformet, som den er, for at undslippe censuren (se eksempler nedenfor). Værker, der reagerer på censuren, er nogle af de vigtigste kilder, vi har til belysning af, hvordan de censurede har oplevet censuren.

Kilder til censurens historie kan f.eks. være **lovtekster**, der bestemmer, hvilke ytringer der skal godkendes, inden de kan offentliggøres, eller hvilke ytringer der kan retsforfølges, efter at de er blevet offentliggjort. I dansk sammenhæng er Danske Lov fra 1683, Trykkefrihedsforordningen fra 1799 og grundloven fra 1849 relevante kilder.

Ud over lovteksterne kan **forarbejder** og **domsprotokoller** give indblik i, hvad tanken er med lovene, og hvordan de er blevet anvendt i praksis. Endelig kan **avisartikler** og **andre beretninger** om retssager, love m.m. være relevante kilder.

I tilfælde, hvor det ikke er staten, der censurerer, er der nogle gange **andre regelsæt**, man kan undersøge. Eksempelvis har Facebook nogle "Community Standards", man skal overholde, hvis man vil undgå at blive ekskluderet fra deres platforme. På lignende vis havde filmselskaberne i Hollywood fra 1930'erne til 1960'erne et adfærdskodeks kaldet "Hays Code", som alle film skulle overholde.

LÆS KILDERNE

- Trykkefrihedsforordningen af 1799 findes her: www.danmarkshistorien.dk
- Grundloven af 1849 findes her: www.folketinget.dk
- Hays Code findes her: www.wikipedia.org
- Facebooks Community Standards findes her: www.meta.com/dk

Censur og satire i historisk kontekst

I det følgende opridses hovedlinjerne i historien om satirikernes kamp med censorerne. Historien strækker sig fra trykkekunstens udbredelse til i dag og fokuserer især på 1800-tallet og 1900-tallet.

Vi starter dog i sidste halvdel af 1400-tallet, hvor **trykkekunsten** spredte sig som en lynild over hele Europa. Pludselig kunne man trykke billeder og tekster i tusindvis, og i 1500-tallet blev Europa oversvømmet af illustrerede flyveblade, pamfletter og bøger. Mange af dem var satiriske og kunne f.eks. fremstille paven som grådig eller kongen som forfængelig. Som modsvar udgav den katolske kirke i 1559 en *Liste over forbudte bøger*, og i mange protestantiske lande kontrollerede universiteternes teologer alle billeder og tekster, inden de gik i trykken.

I begyndelsen var censuren ikke særlig effektiv, og der er mange eksempler på, at folk udgav forbudte værker anonymt og uden tilladelse. Men i løbet af 1600- og 1700-tallet blev censorerne assisteret af politifolk og toldere, der bl.a. ransagede trykkerier og varer, der kom fra udlandet. Mange steder fik man sågar agenter til at infiltrere de hemmelige netværk, hvori de forbudte værker blev trykt og cirkulerede.

I løbet af **oplysningstiden** begyndte stadig flere dog at argumentere for, at alle mennesker har ret til at ytre sig frit. Indtil omkring midten af 1700-tallet var hovedparten af oplysningstænkere ganske vist tilhængere af censur. Det var især troen, de ville beskytte, for de frygtede, at folk ville miste al moral, hvis de ikke længere troede, at de endte i helvede, hvis de opførte sig dårligt. Men i slutningen af 1700-tallet tippede balancen til fordel for ytringsfriheden, og i den franske **menne-skerettighedserklæring** fra 1789 kom der til at stå, at "alle borgere har ret til at tale, skrive og trykke frit, men må dog forholde sig til misbruget af denne frihed som fastsat af loven".

Kampen mod censuren i 1800-tallets Europa

Det indledte en lang kamp imod **forcensuren**, dvs. imod staternes ret til at gennemse og kontrollere ytringer inden offentliggørelse. Ofte bølgede kampen frem og tilbage. I Frankrig blev forcensur af satiretegninger afskaffet og genindført flere gange frem til 1881. I Tyskland blev forcensuren afskaffet efter revolutionen i 1848. I Danmark skete det med grundloven i 1849. I den danske grundlov står der i § 91: "Enhver er berettiget til ved Trykken at offentliggjøre sine Tanker, dog

under Ansvar for Domstolene. Censur og andre forebyggende Forholdsregler kunne ingensinde paany indføres.” Dog blev der genindført forcensur for teatrene fra 1853-1954.

Selv om forcensuren blev ophævet, var der fortsat massiv **eftercensur** i både Danmark, Tyskland og Frankrig. Det samme var tilfældet i England, hvor man havde ophævet forcensuren allerede i 1695, men hvor satirikere alligevel ofte blev retsfulgt for blasfemi, obscønitet, forstyrrelse af den offentlige orden og andre utilbørligheder.

Satirikerne spillede en central rolle i bekæmpelsen af censuren i 1800-tallets Europa. Særligt efter 1820 udkom der mange satiriske billeder, der udstillede censuren som formynderisk, undertrykkende og reaktionær. Eksempelvis gengav satirikeren Grandville i 1835 de franske censorer som en flok deforme, selvhøjtidelige spidsborgere (illustration 1). På bordet foran dem ligger en bunke satiretegninger og en stor saks, som var et gængs symbol på censuren, der bogstavelig talt klippede uønskede dele ud af tekster og tegninger. En af censorerne udbryder:

FORMER FOR CENSUR

I afsnittet ”Hvad er censur?” kan du se, hvad der kendetegner forskellige former for censur såsom forcensur og eftercensur.

Illustration 1: Grandville: "Les Censeurs" ("Censorerne"), 1835.

”Åh! Det er dog for meget! Tænk at lave karikaturer af os censorer! De skal have en lærestreg, de kunstnere. Lad os klippe!”

Det var dog ikke kun censorerne, der stod for skud i satiren. De dele af befolkningen, der artigt fulgte censorernes bud og gjorde alt, hvad magthaverne sagde, blev også latterliggjort. I det danske satireblad *Corsaren* gik det i 1841 ud over den danske presse (illustration 2). I en anonym satiretegning ser man danske aviser gengivet som velklædte herrer, der bukker og skraber for en kongekrone på en piedestal. Mest krybende er den kongetro avis *Dagen*, som bliver efterfulgt af *Folkeavisen* og *Berlingske Tidende*, der kun bukker lidt. Oppositionsaviserne *Fædrelandet* og *Kjøbenhavnsposten* står oprejst. Bagerst går *Corsaren* i den mindst underdanige holdning. I hestevogn længst tilbage ses det franske satireblad *Figaro*, der senere blev til en avis. *Corsaren* blev grundlagt efter fransk forbillede og havde som erklæret mål at omstyrte **enevælden**.

Illustration 2: Anonym tegner: "Skizzer VIII", 1841.

Mens 1700-tallet var den **litterære satires** guldalder, var 1800-tallet den **visuelle satires** guldalder. Over hele Europa udkom der illustrerede satireblade i store oplag. Efterhånden blev satiren så omfattende, at man dårligt kunne undgå den. Samtidig gjorde stadig flere satiriske værker grin med censuren, og det er muligt, at de bidrog til at svække censurens legitimitet. I hvert fald blev forcensuren afskaffet over hele Europa i løbet af 1800-tallet, efter at have været en veletableret institution i århundreder.

Satirikere blev dog stadig retsforfulgt for værker, de havde offentliggjort. Langt ind i 1900-tallet blev satiriske billedkunstnere og forfattere anklaget for blasfemi, obscenitet, majestætsfornærmelse og andre utilbørligheder. Ikke desto mindre blev der efterhånden færre af den slags retssager. Til gengæld opstod der en ny form for **selvcensur** i 1900-tallets nye og populære filmindustri.

Kampen mod censuren i 1900-tallets filmindustri

I løbet af 1920'erne var film fra Hollywood blevet enormt populære – men ikke hos alle. Kristne grupper i USA kritiserede filmene for at være uanstændige og skadelige for moralen. Det gav Hollywood et blakket ry, og for at komme af med det udviklede filmselskaberne et fælles **adfærdskodeks**, der skulle sikre, at filmene blev mere anstændige og salgbare. Fra begyndelsen af 1930'erne til slutningen af 1960'erne skulle alle film, der blev skabt i Hollywood, følge dette adfærdskodeks, som gik under navnet "Hays Code". Dette kodeks forbød bl.a. sex, nøgenhed, utroskab, uanstændig dans, homoseksualitet, hvide slaver, udpensling af vold og latterliggørelse af religion.

Ikke desto mindre formåede filminstruktører at omgå disse forbud på satiriske måder. Et legendarisk eksempel er slutscenen i Alfred Hitchcocks *North by Northwest* (på dansk: Menneskejagt) fra 1959. Her ser man filmens to hovedpersoner, som er en mand og en kvinde, kysse hinanden i en køje i et nattog. De er nygifte, og scenen antyder, at de skal til at gå i seng med hinanden. Alt forbliver dog inden for reglerne i Hays Code. Inden der vises nogen form for nøgenhed skifter perspektivet, så man ser toget udefra, mens det buldrer højlydt ind i en mørk tunnel.

Også i Europa var der længe en streng filmcensur. Den svenske filminstruktør Ingmar Bergman havde f.eks. ofte svært ved at få sine

film igennem den svenske censur. I 1964 svarede han så igen ved at latterliggøre censuren i filmen *För att inte tale om alla dessa kvinnor* (på dansk: *Syv glade enker*). I en central scene ser man den mandlige hovedperson flirte med en kvinde. De ender i soveværelset, men inden der sker noget uanstændigt, afbrydes scenen af et skilt, hvor det står: "På grund af faren for censur skildres kærlighedsakten på følgende vis" – og derefter følger en komisk dans (illustration 3), som ender med, at de to parter ligger udmattede i sengen.

■ *Illustration 3:*
 Stillbillede fra
 Ingmar Bergmans
 Syv glade enker,
 1964.

Selv om der fortsat er film, der er forbudte at vise den dag i dag – selv i Danmark – så er filmcensuren dog langt svagere, end den var i det meste af 1900-tallet. Særligt siden slutningen af 1960'erne har man tilladt mere og mere i vestlige film. Ligesom i 1800-tallet er det muligt, at den megen satire over filmcensuren bidrog til at underminere dens legitimitet.

Historiske drivkræfter

Når fænomener som den statslige censur ændrer sig, rejser det spørgsmålet om, hvad der har forårsaget denne forandring. Ofte er det en kombination af mange faktorer. Desuden kan nogle begivenheder have

banet vejen for andre eller tilskyndet til dem. Det kan derfor være gavnligt at skelne mellem **bagvedliggende** årsager og **udløsende** årsager. Som nævnt blev den statslige forzensur officielt afskaffet i Danmark med grundloven i 1849. Hvad førte til det?

Bagvedliggende årsager kan være:

- At mange oplysningsfilosoffer længe havde kritiseret censuren, og at ytringsfriheden var blevet indskrevet i den franske menneskerettighedserklæring i 1789.
- At satiriske værker, der latterliggjorde censuren og dens følgere, blev udbredte i hele Europa i første halvdel af 1800-tallet.
- At der udbrød revolutioner i Frankrig, Tyskland og Italien i februar og marts 1848, ledsaget af krav om større ytringsfrihed.

Udløsende årsager kan være:

- At Frederik 7. afskaffede enevælden i Danmark den 21. marts 1848, måske af frygt for revolution, og dannede det såkaldte *Martsministerium*, som skulle skrive et udkast til en ny grundlov.
- At de nationalliberale politikere Ditlev Gothard Monrad og Orla Lehmann, som begge var modstandere af censur, blev ministre i *Martsministeriet* og skrev udkastet til grundloven.

NATIONAL-LIBERALISME

De Nationalliberale spillede en fremtrædende rolle i dansk politik 1842-1882. De kombinerede krav om selvstændige nationalstater med krav om enevældens afskaffelse og mere frihed og demokrati.

Historiesyn

Censurens historie i Europa bliver ofte opfattet som en historie om **fremskridt** eller **tilbageskridt**. Betragter man den gradvise svækkelse af censuren som et fremskridt, vil man ofte skrive om, hvordan nogle progressive frihedskæmpere har ført en lang og sej kamp imod nogle reaktionære myndigheder. Betragter man derimod udviklingen som et tilbageskridt, vil man kunne skrive om, hvordan nogle hensynsløse provokatører eller énøjede principryttere har undermineret de love, der engang sikrede kultiverede, civiliserende omgangsformer.

Når det drejer sig om forandringerne over en **længere periode**, betragter de fleste i dag censurens svækkelse i Europa som et fremskridt for ytringsfriheden. Der er ikke mange, der drømmer om at genindføre statslig forzensur. Men når det drejer sig om forandringerne over en **kortere periode**, er der større uenighed. Der er f.eks. mange, der mener, at afskaffelsen af den såkaldte blasfemiparagraf i 2017 var et tilbageskridt,

da den muliggjorde afbrænding af bøger såsom Biblen og Koranen. De forskellige historiesyn hænger ofte sammen med forskellige ideologiske grundholdninger:

- **LIBERAL:** Tilhængere af en høj grad af ytringsfrihed har ofte en liberal grundholdning, da de prioriterer **individets ret** til at ytre sig, som de vil, over statens eller fællesskabets ret til at begrænse den. De behøver ikke at gå ind for frie markeds kræfter, sådan som økonomiske liberalister gør, men de går ind for liberale frihedsrettigheder såsom ytringsfrihed, forsamlingsfrihed og religionsfrihed.
- **KONSERVATIV:** Omvendt har tilhængere af at indsnævre ytringsfriheden ofte en mere konservativ grundindstilling, da de prioriterer hensynet til den sociale **orden** og **sammenhængskraft** højere end individernes ret til at ytre sig, som de vil. De behøver ikke at være enige med erklæret konservative partier såsom De Konservative, men de går ofte ind for klassiske konservative værdier, såsom at forandringer skal ske langsomt og harmonisk, og at frihed følges ad med et ansvar for at bevare fred og fordragelighed i samfundet.
- **SOCIALISTISK:** Desuden kan tilhængere af at indsnævre ytringsfriheden have en socialistisk grundindstilling, idet de prioriterer hensynet til **beskyttelse af minoriteter** højere end individers ret til at ytre sig, som de vil. De behøver ikke at være enige med erklæret socialistiske partier såsom Socialistisk Folkeparti, men de går ind for klassiske socialistiske værdier, såsom at staten skal værne om de svageste i samfundet.

KORANLOVEN

Så ideologisk forskellige partier som De Konservative og Socialistisk Folkeparti var i 2023 imod regeringens forslag om at indskrænke ytringsfriheden ved at kriminalisere "utilbørlig behandling af skrifter med væsentlig religiøs betydning".

At analysere kilder

Når man skal analysere **satiriske kilder**, er det vigtigt at være opmærksom på, hvad der kendetegner satiriske fremstillingsmåder. Det er f.eks. vigtigt at være opmærksom på, at en tegning som den ovenstående fra *Corsaren* blander **fakta** og **fiktio**n. Den gengiver faktiske aviser i et fiktivt univers, hvor de fremstår som mænd, der udviser større eller mindre underdanighed over for en kongekrone på en piedestal. Det er også vigtigt at være opmærksom på, at satiriske kilder ofte

anvender **metaforer** og **symboler**. Eksempelvis er de danske avisers holdning til kongen symboliseret ved mændenes kropsholdning i tegningen fra *Corsaren*. Og i Hitchcocks *Menneskejagt* er scenen, hvor toget buldrer ind i tunnelen, en metafor for, at penis trænger ind i vagina.

Derudover er det vigtigt at være opmærksom på, at satiriske kilder ofte anvender virkemidler såsom **parodi**, **karikatur** og **ironi**. Eksempelvis er censorerne i den ovenstående tegning af Grandville (figur 1) stærkt karikerede, mens Bergmans artige overholdelse af filmcensurens regler er dybt ironisk.

Endelig er det vigtigt at være opmærksom på de satiriske værkers **kontekst**: Hvilke begivenheder eller fænomener i samtiden reagerer de på? Hvilke personer eller begivenheder henviser de til? Hvem eller hvad kritiserer de? Hvorfor gør de det på netop denne måde?

Det er klogt at gå systematisk frem og besvare spørgsmålene:

- Hvad kan man se i satiren?
- Hvilke virkelige personer eller begivenheder henviser den til?
- Hvem eller hvad er genstand for satiren?
- Hvem eller hvad reagerer satiren på?
- Hvem er afsender og modtager af satiren?
- Hvad er satirens synspunkt eller budskab?

Når man skal analysere andre historiske kilder som f.eks. en **lovtekst** eller et **adfærdskodeks**, er det vigtigt, at man først **nærlæser** teksten og afklarer forståelsesspørgsmål. Undersøger man f.eks. den danske grundlov, er det vigtigt at afklare, hvad der menes med, at man offentliggør sine tanker "under Ansvar for Domstolene".

Derudover er det vigtigt at undersøge **konteksten**. I forbindelse med den danske grundlov er det f.eks. vigtigt at afklare, hvad der var anledningen til den, hvem der skrev den, hvilke holdninger de havde, og hvilke hensyn de skulle tage.

HVAD ER SATIRE?

I afsnittet "Hvad er satire?" kan du se mere om, hvad der kendetegner satiriske fremstillingsmåder.

Det kan være klogt at gå systematisk frem og besvare spørgsmålene:

- Hvilke passager er svære at forstå, og hvordan kan de fortolkes?
- Hvad var anledningen til, at denne lov eller dette kodeks blev til?
- Hvem er afsender og modtager af teksten?
- Hvilke anskuelser havde skribenterne?
- Hvilke hensyn skulle de tage?
- Hvad ville de opnå?

OPGAVER

1. Undersøg lovforslag L65 om forbud imod utilbørlig behandling af skrifter med væsentlig religiøs betydning.
 - a. Hvordan indskrænker dette lovforslag ytringsfriheden?
 - b. Hvilke partier er for og imod lovforslaget? Og hvad er deres begrundelser?
2. Undersøg de historiske kilder nedenfor, og diskutér, hvad cirkulationen af satiriske billeder kan have betydet for ud- eller afviklingen af censur i Danmark og Europa i 1800-tallet.

KILDER

1. Trykkefrihedsforordningen af 1799 indeholder 28 paragraffer, som bestemte grænserne for trykkefriheden frem til grundloven af 1849. Den første paragraf lyder:

”Hvo, som befindes, i noget ved Trykken udgivet Skrift, at tilskynde eller raade enten til Forandring i den, ved Fædrenelandets Grundlov bestemte, Regjeringsform, eller til Opstand imod Kongen, eller til at imodsætte sig Kongens Befalinger, bør have sit Liv forbrudt” (dvs. bør idømmes dødsstraf).
2. Frem til 1849 var den danske presse underlagt *trykkefrihedsforordningen* og diverse tillæg til den. I 1843 fremstillede William Marstrand en række velkendte redaktører for danske aviser og blade som trækdyr for censurens triumfvogn (illustration 4). I vognen svinger politiretsassessor Christian Reiersen pisker. Blandt redaktørerne ses bl.a. Aron Goldschmidt fra satirebladet *Corsaren*.

Illustration 4: Wilhelm Marstrand: Censurens triumftog, 1843.

3. Der var ingen forcensur i England i 1800-tallet. Derfor misundte udenlandske satirikere ofte deres engelske kolleger. Alligevel fremstillede Cruikshank englænderen som ufri, da staten ofte retsforfulgte satirikere, efter at de havde offentliggjort deres værker (illustration 5). Ofte var de bøder, som både satirikerne og de, der trykte og solgte deres værker, kunne idømmes, så store, at det førte til økonomisk ruin. Derfor ser man bl.a. et gældsfængsel i baggrunden. Billedet er fuld af tekster, som henviser til den aktuelle situation for datidens satirikere.

Illustration 5: Georg Cruikshank: A free born Englishman! The Admiration of the World!!! And the Envy of Surrounding Nations !!!!!, 1819.

ILLUSTRATIONER TIL

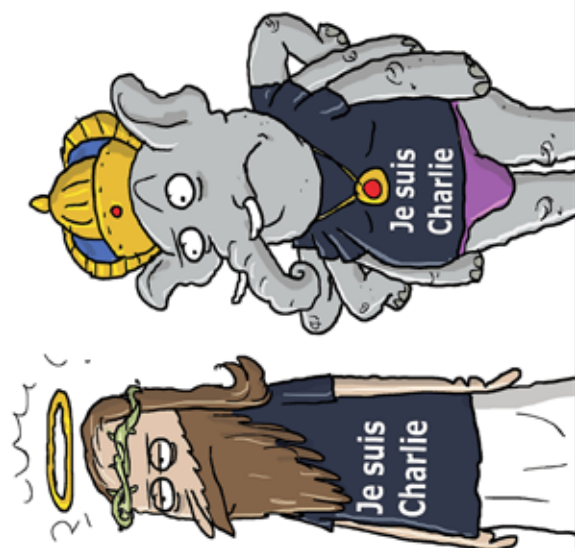
INTRODUKTION

Alle skal tage den her t-shirt på, så vi kan tage en cool selfie!
Osse dig, Buddha! Og skynd jer, jeg skal hente barn!

Henriette fra Østerbro lykkedes med at gennemføre hvad der umiddelbart fremstod som et ret uoverskueligt projekt

LES POIRES,

Faites à la cour d'assises de Paris par le directeur de la CARICATURE.

Vendues pour payer les 6,000 fr. d'amende du journal le *Charivari*.

(CHEZ AUBERT, GALERIE VERO-DODAT.)

Si, pour reconnaître le monarque dans une caricature, vous n'attendez pas qu'il soit désigné autrement que par la ressemblance, vous tomberez dans l'absurde. Voyez ces croquis informes, auxquels j'aurais peut-être dû borner ma défense :

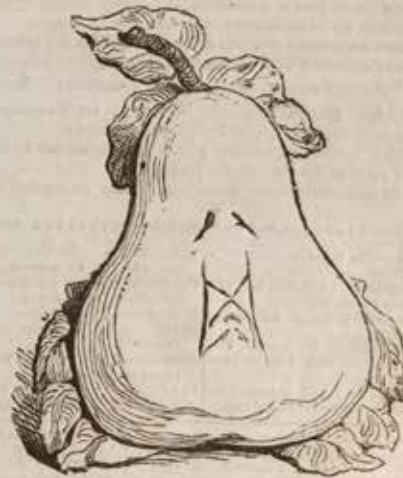
Ce croquis ressemble à Louis-Philippe, vous condamneriez donc ?

Alors il faudra condamner celui-ci, qui ressemble au premier.

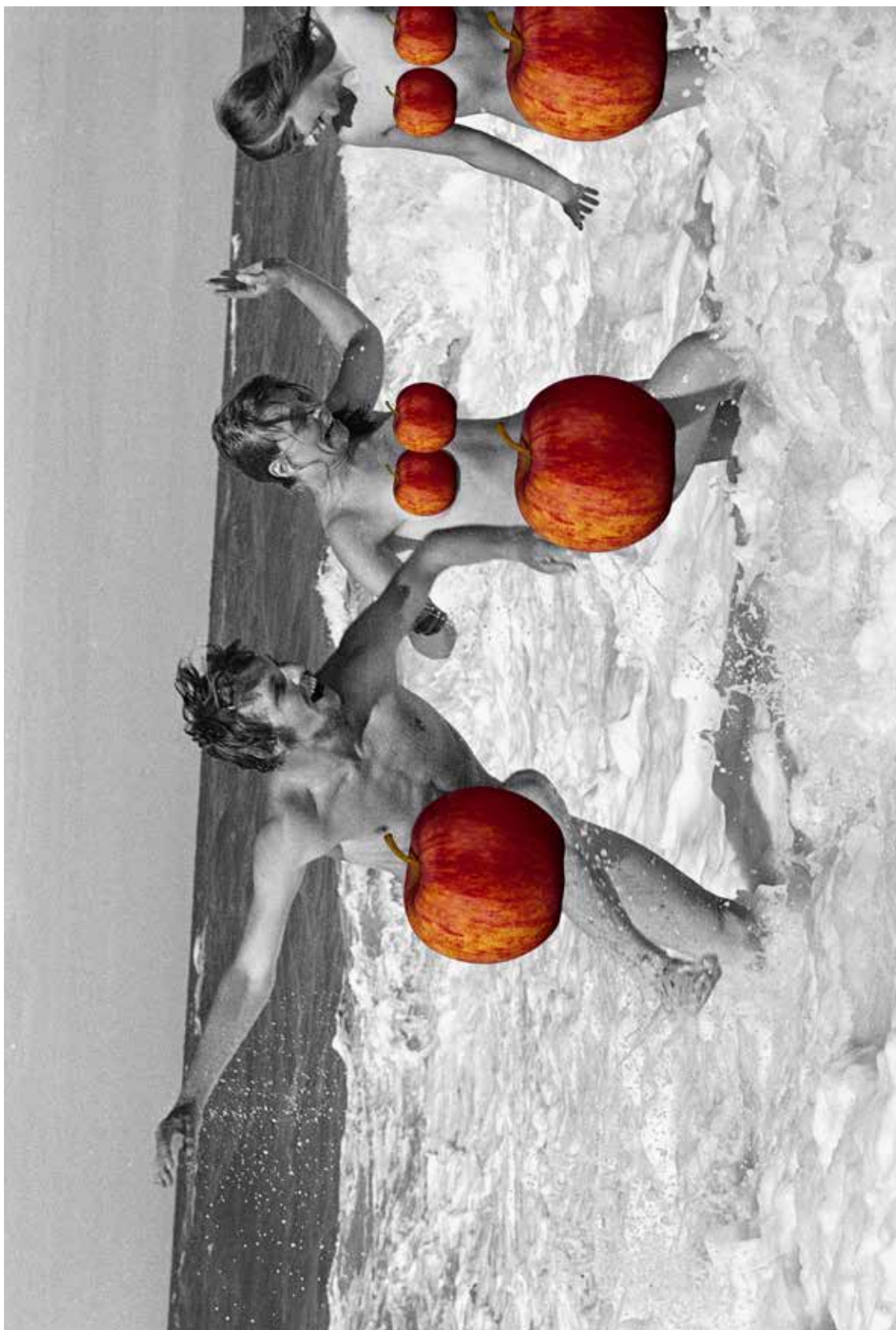
Puis condamner cet autre, qui ressemble au second.

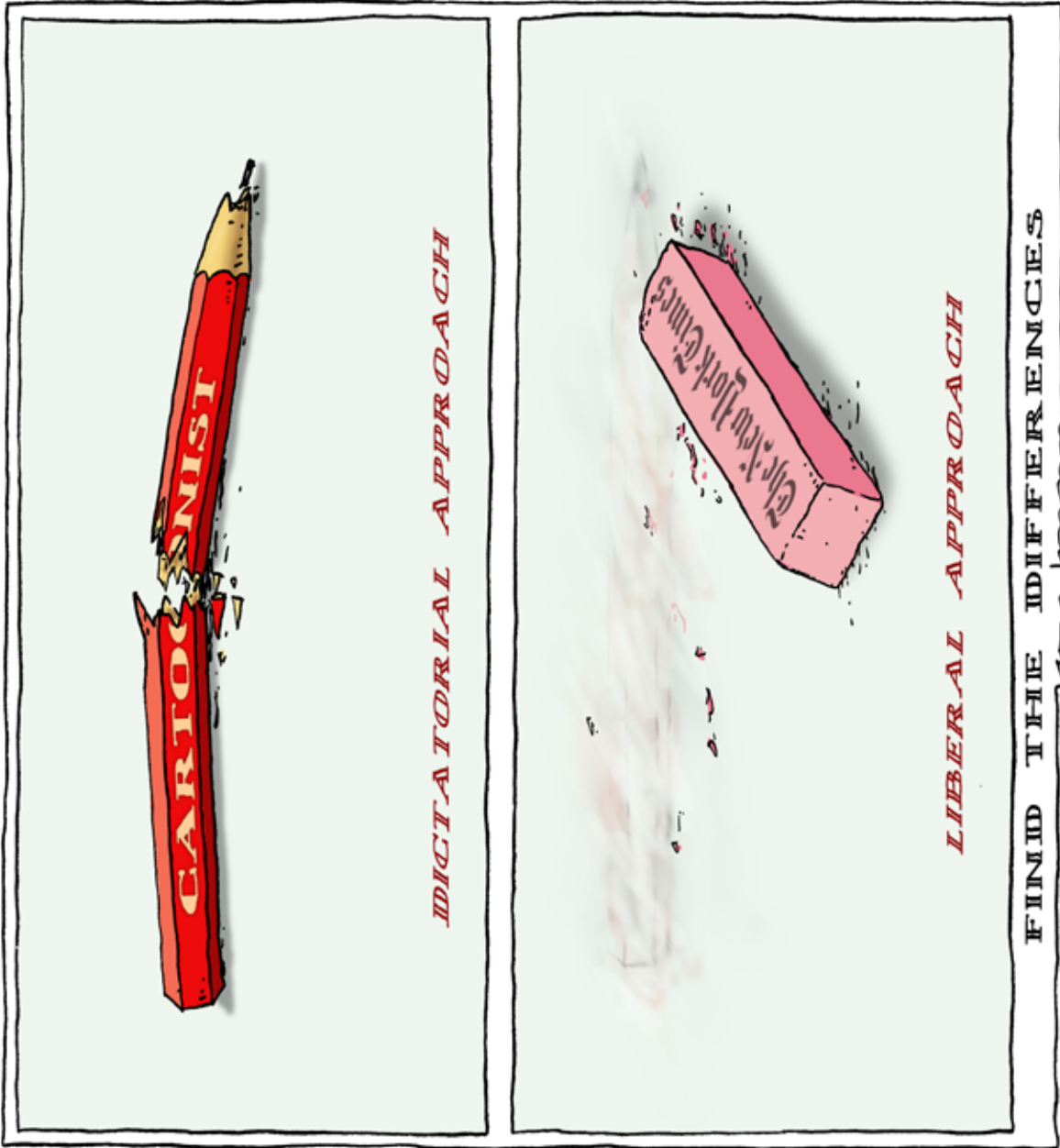

Et enfin, si vous êtes conséquents, vous ne sauriez absoudre cette poire, qui ressemble aux croquis précédents.

Ainsi, pour une poire, pour une brioche, et pour toutes les têtes grotesques dans lesquelles le hasard ou la malice aura placé cette triste ressemblance, vous pourrez infliger à l'auteur cinq ans de prison et cinq mille francs d'amende!!
Avouez, Messieurs, que c'est là une singulière liberté de la presse!!

DE LA LIBERTÉ DE LA PRESSE

ILLUSTRATIONER TIL

HISTORIE

Revisión Filloresques.

4.

Grandville

CENSURE.

All! c'est trop fort! nous mettré en caricature, nous, Censeurs! nous avons à nos côtés, Censeurs!

«We have our talent, you have yours»

«All! - Amen»

We shall try hard... What business is it of yours! Let's show us up, and let them be able to do it!

Skizzer.
VIII.

- 1) Dagen. 2) Folkeavisen. 3) Berlingske. 4)
Fædrelandet. 5) Kjøbenhavnsposten. 6) Corsaren.
7) Figaro.

Concurrens i Frihedsloq.

BILLEDKREDITERING

Nævnes i den rækkefølge de første gang vises i materialet.

Side: 3, 30

TV-serie *Cellen*, 2010.

SBS Broadcasting

Side: 5, 31

Mikael Wulff & Anders Morgenthaler: *Et ret uoverskueligt projekt*, 2015

Side 11, 32

Anonym (ofte tilskrevet Honoré Daumier): *Les Paires, 1834 / Pærerne*

Oprindeligt trykt i satirebladet La Charivari 17. jan. 1834

Bibliothèque National de France

Side 15, 33

Hippieæbler, 2012

Foto: Gregers Nielsen. Ide: Peter Øvig Knudsen, Jens Lauritsen

and Christian Muff. Grafisk design: Jens Lauritsen

Side: 16, 34

Joep Bartrams, *Find the differences*, 2019

Side: 20, 36

Jean Ignace Isidore Gérard Grandville, *Censeurs*, trykt i Charivari, 1835

© Trustees of the British Museum

Side: 21, 37

Anonym, *Skizzer VIII*, Trykt i Corsaren 17.12.1841

Side: 23, 38

Ingmar Bergman, stillbillede fra filmen *För att inte tala om alla dessa kvinnor/*

Syv glade enker. 1964

© AB Svensk Filmindustri

Side: 28, 39

Wilhelm Marstrand, *Censurens triumftog*, 1843

Frederiksborg Nationalhistorisk Museum

Side: 28, 40

George Cruikshank, *A free born Englishman!*, 1819

© Trustees of the British Museum

Censur og satire

© Frederiksbergmuseerne og Dennis Meyhoff Brink 2024

1. udgave, 1. oplag

Forfatter: Dennis Meyhoff Brink

Redaktion: Frederiksbergmuseerne

Grafisk tilrettelæggelse: Sysser Bengtsson

ISBN: 978-87-7970-812-9

Denne udgivelse er beskyttet i medfør af gældende dansk lov om ophavsret. Kopiering må kun ske i overensstemmelse med loven. Det betyder f.eks. at kopiering til undervisningsbrug kun må ske efter aftale med Copydan Tekst og Node.

Undervisningsmateriale og udstillingen *Den censurede udstilling om censur* er støttet af Augustinusfonden, Knud Højgaards Fond, Beckett Fonden, Konsul George Jorck og hustru Emma Jorcks Fond, Max Fodgaard Fonden og Arne V. Schleschs Fond.

FREDERI
MUSEE **STORM** KSBERG
RNE

